

הקואליציה ובעיותיה

פרשת בראשית מביאה אותנו מדי שנה, להרהר, על רקע ידע זמננו, בשאלות הגדולות של היקום, ובמרכזם, שאלת הבריאה. נראה לי שהרמב"ם היה מרוצה אילו ידע את תוצאות הסימולציה הנערכת בימים אלה, הבאה לחשוף את מה שהתרחש בחלקיקי השנייה הראשונה שלאחר המפץ הגדול. שאלת גיל העולם נראית משנית לעומת עצם קבלת ההנחה על קיומה של רֵאשִׁית, התחלה. בעיני, התחלה מופלאה זאת מיוצגת בדגש שבאות 'ב' שבמילה 'בְּרֵאשִׁית', נקודה "סינגולארית" ממנה התחיל המפץ הגדול. וודאי היה מרוצה ר' עובדיה ספורנו, שסיכם את ההגות היהודית בימי הביניים, כשהסביר למה משתמש הפסוק במילה 'בְּרֵאשִׁית' ולא במילה 'בראשונה': "בְּרֵאשִׁית. בתחילת הזמן והוא רגע ראשון בלתי מתחלק שלא היה זמן קודם לו". אם נחזור אחורה בזמן, נראה כיצד באותה נקודה התחלתית "קורס" מושג הזמן.

אולם, יש משהו מעבר לבריאה, וכדי להבין זאת רוצה אני לחזור לאחת הסוגיות הקלאסיות של המחשבה היהודית, סוגיית ההשגחה. האם ניתן למצוא בעולמנו טביעת האצבעות של הקב"ה? אמונה בהשגחה פירושה שהתשובה היא: כן! אלא שהמחשבה היהודית הבחינה בין שני סוגי השגחה: ההשגחה הכללית המתייחסת לטבע, וההשגחה הפרטית המתייחסת להיסטוריה האנושית ולביוגרפיה האישית. הרמב"ם וההולכים בעקבותיו, האמינו שבסוגיית ההשגחה הכללית, קיימת מעין קואליציה רעיונית בין התורה לבין אריסטו, שייצג את מדע התקופה ההיא. לא הייתה קיימת קואליציה כזאת לגבי ההשגחה הפרטית, בכל הנוגע לגורל העמים והיחידים.

דוגמה בולטת שתאיר את רעיון ההשגחה הכללית, היא התפתחות העובר. התפתחות העובר היא פלא שרק ההשגחה הא-להית יכולה להסביר. תהליך זה מצביע על תכונות נסתרות של מקור חכם. חכם, או כדברי רבינו סעדיה גאון (הרס"ג), חכם, רוצה (בעל רצון) ויכול (כלומר בורא ושליט על הטבע). אריסטו לא האמין בבריאה, ולא קיבל את התואר 'רוצה', ולמרות זאת, הוא הבין, במערכת הגותית שונה ובשפה משלו, שלא ייתכן שהתפתחות העובר, והופעת החיים וקיומם עלי אדמות, הם עובדות מקריות. אריסטו היה משוכנע שהסדר שבעולם מקורו בא-להים. כיצד נגזרת החוקיות המופלאה שלפנינו מהמקור החכם הנעלם? על כך נתנו ממשיכי אריסטו תשובות שונות, אך עיקרון "ההשגחה הא-להית", מתבטא בכולן. אמנם כן, לפי אריסטו אין השגחה פרטית. מה שיקרה לאם שבהריון ולתינוק שיוולד, מקרי לחלוטין. כאמור, הקואליציה הייתה מוגבלת. אבל הייתה קיימת שותפות באמונה בהשגחה כללית, המתבטאת במדע והמקבלת ממנו עדות לקיומה.

נוכל להבין את מלוא משמעות הקואליציה אם נעמיד מול אריסטו את האלטרנטיבה, שבמקום התכנון, הציבה את המקרה כמקור הסדר בעולם. הוגים שונים פיתחו אלטרנטיבות מעין אלו. המוכר ביניהם הוא אפיקורוס. תורתו שייכת לעבר, אולם היא חודשה על ידי יורשים מודרניים רבים. הבולט ביניהם הוא צ'רלס דרווין, שבעצם החיה את שיטתו, תוך חידושים חשובים המאפיינים את תקופתו, ובמרכזם מושג האבולוציה. שוב התפתחות, אלא שכדי להבין את הדילמות שלפנינו, כדאי להשוות את שתי ההתפתחויות, התפתחות העובר וההתפתחות החיים על פי דרווין. בהתפתחות העובר פועלים כוחות ומנגנונים ביולוגיים שונים, מהם ידועים ומהם עדיין נעלמים. אולם, ההתפתחות הזאת מתרחשת כשלפניה מטרה, תכלית: החיים החדשים. לא כך ההתפתחות החיים נוסח דרווין. שם פועלים כוחות ומנגנונים בצורה עיוורת לחלוטין. המקרה והמוות תפסו את מקום התכנון. ההשוואה בין שתי ההתפתחויות עניינה את חסידי האבולוציה מאז המאה הי"ט. יש שרצו להוציא את הפלא מהתפתחות העובר. הם חשבו שהתפתחות העובר היא מעין חזרה על התפתחות החיים. אכן, לפי זה, מאחורי הסדר המופלא מסתתר המקרה. אדרבה! נראה לי שסביר יותר לחשוב שאי שם מאחורי ההתפתחות המקרית מסתתרת התפתחות שיש לה מטרה ותכלית, הופעת החיים והאדם. זה יותר מדי מקרה שהופעת החיים תהיה מקרה. תשאלו את תורת ההסתברות. 'בראשית' פירושו שמאחורי תהליכי הטבע, מסתתרת השגחתו של הקב"ה, ההשגחה הכללית.

לא פעם קורא אני ספר על קוסמולוגיה וכשהמחבר מגיע לסוגיות הבריאה והמקרה, ולשאלת קיומו של א-להים העומד מאחורי התפתחות העולם, טוען הוא שזה לא ייתכן שהרי צדיק ורע לו רשע וטוב לו. נכון, זאת שאלה קשה, ואנו מתלבטים בה דורות. אך לא על כך אנו שואלים אותו. מהמדען מבקשים אנו לא עמדה קיומית, אלא חוות דעת מדעית, כמי שעוסק בבעיות מדעיות. אנו שואלים את המדע על ההשגחה הכללית, ולא על הפרטית. כפי שהראה ר' יהודה הלוי (הכוזרי ד, טז) הבחנה זו מקבילה להבדל בין שני שמות הקודש שבפרשתנו. 'א-להים' מבטא את הנהגת הקוסמוס: "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים", ושם 'הווייה' – את פנייתו אל האדם: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן: אֵי הֶבֶל אָחִיךָ?" כך מסכם זאת המלך הכוזרי: "הנה נתבאר לי ההפרש בין השמות א-להים וה' והבינותי מה רב המרחק בין א-להי אברהם ובין א-להי אריסטו, כי לה'... משתוקקים בני אדם שהשיגוהו בחוש [בנבואה] ואילו לא-לוהים נוטים על פי הקש הגיוני... אין להאשים אפוא את אריסטו [שלא זכה לנבואה...]" ולירשיו בני זמננו אנו שואלים, האם אתם רואים מה שכן ראה אביכם הזקן?